

FATABUREN 1973

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1973

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz
Harald Hvarfner · Skans Torsten Nilsson
Layout: Torsten Stäåf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1973
ISBN 91 7108 068 6

Pärmens färgbild: Veteranen berättar. Detalj av en akvarell av
Bengt Nordenberg 1854. Privat ägo.

På skreifiske og markedsferd i Nord-Norge 1870–1900

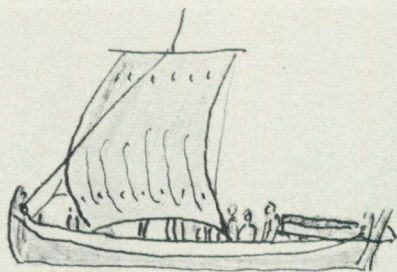
Til Lofoten

I regelen skulle julen vare til tretten- dedags jul (Knud kjører julen ud). Men fattigmanns jul varte ikke så lenge før tranlampen atter kom inn i huset til belysning og julematen var oppspist. Mennene laget seg nu i stand til avreisen til Lofoten, som begynte straks over trettenhelgen og utover tjuendehelgen. Alle fiskerbåter hadde råseil, og alle seilte til Lofoten med sine rorskarer. Å reise med dampskip var den tid ikke brukt av fiskerne, men ble betraktet som rikmanns- og storkarsaktig.

På reisen delte de seg i lagbåter, 2–3–4 osv., især for å kunne hjelpes at å sette opp båtene på lunner om kveldene. Hver mann på båten hadde en lunne med seg hjemmefra. Helst valgte de seg sådanne havner hvor det var godt å sette båtene på land.

Kjettingfortøyning, for at båtene kunne ligge flott på havnen, og hus på båtens bakskott, var den tid ikke oppfunnet og brukt. Kjettinger begynte å brukes i 1860-årene, og hus på båtens bakskott oppfantes og be-

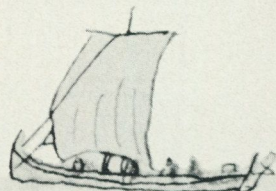
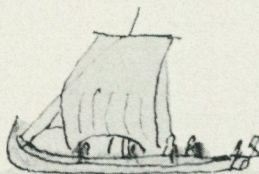
gynte å brukes i 70-årene, og da ble det òg slutt med båtoppsettingen på land, thi da lå båtene flott på havnen fortøyet, og mannskapet lå i husene. Der ble dertil anskaffet støpte båt-ovner, som sattes i husene, så de fikk koke mat og kaffe om bord. Men inne i husene var trangt. De fikk kun ligge og sitte, ikke stå. – Femböringene var de første som det ble bygd hus på, senere på åttringer, ja endog mindre båter.

2. Femböring med hus på bakskotten.

På de store handelssteder på Lofotveien var oppsatt losjihus for nordfaren. De betalte pr. mann for natten 2 skilling (7 öre). Var der meget folk,

1. Lagbåter på Lofot-reise.

måtte soveplassen innskrenkes til 5 mann på favnen. Hövedsmannen var den som tinget hus (nattlosji). Straks etter fulgte da bakrumsmannen med rytönnen på ryggen (med köyeklarne i). De andre bar nu med seg kokekar, ved, mel osv. Gjerne koktes nu bland-suppe (syresuppe). De syntes at blandsuppe, sild og flatbröd var god mat å få efter en heldags seilas. De mest alminnelige havneplasser var Andklakken, Selsöyvik, Stött, Kjer-ringöy og Grötöy. Der var oppført særskilte kokehus for nordfaren. Men også forskjellige andre havneplasser ble sökt.

Når der var meget folk, var det ingen lett sak å få kokt sin mat i disse kokehus. Det gjaldt nu om ikke å være blyg, men djerv nok til å trenge seg frem og tinge ildsmål efter hverandre. Staværingene og örlendingene hadde ord på seg for å være de djerveste til å trenge seg frem for å få sin grautkok, så helgelenderne måtte ofte vente for å få sin bland-suppe kokt, som de syntes fulgte minst bryderi med.

I overligge – for motvind eller storm – tilbrakte de dagen med å stå på kramboden og traktere kjenninger og sette til livs en og annen pel og halvpel brennevin; så der ble skrål og leven ut på dagen og utover kveldene, især av staværingene. Med sine röde toppluer og hvite ravelsduks busse-ruller var de lette å kjenne fra andre. De ville nu gjerne krangle og slåss med nordlendingene, de seg imellom var samsinte og ville gjerne yte hverandre bistand; men nordlendingene var i regelen mindre til å drikke og mere fredsommelige. De mest edrue-lige og sparsomme innskrenket seg til

å kjøpe av og til en toskillings skål varm sirupté og en toskillings kake.

Leden var i den tid ikke oppmerket og opplyst med lykter, som nu. Det gjaldt å være kjent og stö på hver holme og skjær i leden, og under-vannsgrunner, især når mørket og skumringen falt på.

Fiskernes sjöhyre var skinnstakk, som de kledte på seg over hodet, og skinnbukse, – enten av geit eller kalv. Men i sytti-årene begynte de å bruke tröyer av oljet lerret. De var lettere og mindre brysomme å kle av og på, men ikke så varme som skinnstak-ken. Men oljet lerretbukse begynte alminnelig å bli brukt i åtti-årene.

Sjöstövlene kunne opptrekkes like under skrevet og kunne nedbrettes igjen nedenom kneet til midt på leg-gen. Inne i dem bruktes av noen lange hoser (nålebandshoser), som rakk opp over låret under skrevet, litt lengre enn stövlene rakk i oppbrettet stand. De trengte så lange stövler når de skulle vade og sette båtene på land. Men i åtti-årene begynte de å bruke kortere stövler (röyserter), som rakk til kneet. De trengtes ikke lengre nu når de slapp å sette båtene på land, – da ble det ög mindre vading. – På hodet hadde de brede skinnhatter, som var sterke og varaktige, og som senere ble avløst av sydvester.

Lofotkosten var alminneligvis 2 våg og 2 pund flatbröd, 1 våg eller kun 2 pund kake eller kavring av samfengt rugmel, 1 bismerpund bon-desmör; av kjøtt 4 ganglemmer (bog ell. lår) av et småfe (sau), litt kokt kjøtt og 25–30 lefser; og en leiekar måtte dessuten ha noen talglys og 1 kanne brennevin, 1 mark bladtobakk og til dels en liten gammelost. Den

ene halve kost ble lagt i kisten, den annen i en tønne, som sammen med mere ble sendt med befrakterjekten.

Grötöy eller Mälöy var de siste havner för de reiste over Vestfjorden til Öst-Lofoten. Var været urolig, ble de liggende mange dager; var været godt, og de så godt fjordvær, var de tidlig under seil. Men mangel en gang kunne det være godt vær ved innlandet, men kommen ut på Vestfjorden kunne de treffe storm og sjö av motvind eller av medvind. I 80-årene begynte de å telegrafere fra Henningsvær i Lofoten til Grötöy om morgenen kl. 8 om værforholdene ved Lofotkysten. Men sjelden ventet de så lenge når været var rimelig.

Der ble gjerne skaffet en mann av hvert båtlag til mannskap på jektene på veien til Lofoten. Jektene var de siste som reiste hjemmefra, litt för kyndelsmess. De og andre fartöyer seilte sjelden lenger öst enn til Helgøen för de la til å seile over Vestfjorden. Frisk sydvind og sydvest var beste fjordvær for fartöyene, og spak sydost og östenvind var beste vær over fjorden for båtene. Nordost (östbåtning) voldt megen skavlsjö, især når tungsjö av havet rullet inn, som kaltes undersjö.

Når de nu var lykkelig og vel kom-

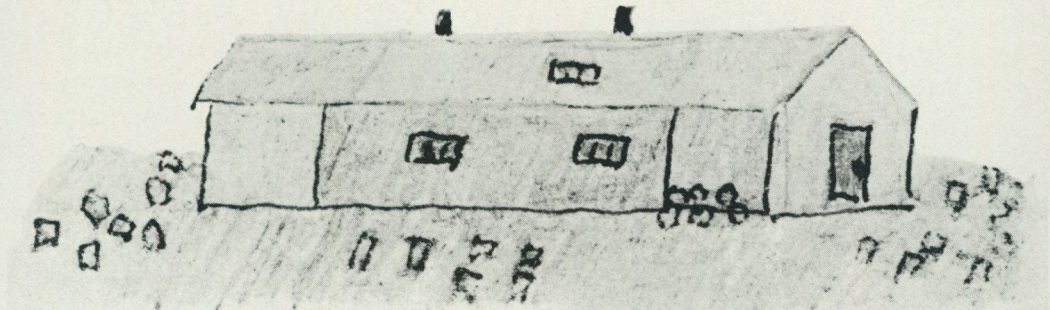
met i rorværets keiler (smale sund eller vik), var alle mann vel til mote og glade over å være kommet på gamlebua. Men mange hårde törn inntraff forskjellige ganger i Vestfjorden som krevde menneskeliv. Jeg skal således nevne 25. januar 1893, hvor været var stille om morgenen og båtene tok til å seile. Men da de kom ut på fjorden, rök det opp til orkanaktig storm av vest, og mange fant sin grav i den dype Vestfjord den dag.

Når der nu hang fisk på hjellene, som hjemmefolket i Lofoten (skolpen) hadde fisket i dagene over nyttår, var det et godt bevis på at der var fisk innenfor skallene, og da ble alle modige og nær et godt håp. De bar nu töyet fra båten, kister og tønner m. m. opp til rorboden og ordnet seg med alt, også inne i rorboden, og fortöyet båtene, spente tau over keilene, bandt sine båter side om side for og bak med påhengte taustropper på stavnene, som kunne opplettes når de rodde på sjöen ved fiskeplassene.

I fiskeværet

De gamle rorboder var tarvelig utstyrt med vindu, i tallet 2, sjelden 3, av størrelse som små fjösglugger, og et skjelett på taket, som kunne lettes av og på med en tilfestet stang når

3. Fire-båts rorbod.

4. Rorboder, Vesterålen, Lofoten.
Fot. Wilse 1938.

der ble for meget rök inne. Inventaret i rorboden var en langbol på hver langvegg, en alen høy fra jordgulvet, hvor hele båtmannskapet hadde felles soveplass side om side. Tvers over var fastspikret 3–4 bordstubber i én bredde, som tjente til matbord. De måtte sitte på köyeklærne mens de spiste. Bare kokken satt fremom bolen – i pinen – stod eller satt. Hele gulvet i rorboden bestod for det meste av jord, bare med 3 eller 4 bord i midten; det hele kaltes for pinen.

En firebåts rorbod var bygd som to boder under felles tak, med en forgang i hver ende, hvor der var plass til å henge opp sjöredskapene, garn eller line, og en tömret skillevegg mellom hver rorbod. Sine matkister og kleskister hadde de plassert uten-

for rorboden når der var for lite rom å plassere dem inne. Alminnelig var 10 a 12 mann innlosjert i hver rorbod; men undertiden var 3 båtmannskap (15 a 18 mann) i én bod. På en linebåt (åttring) rodde 5 mann, på en garnbåt (femböring) rodde 6 mann. Der var også én-båts boder (men de var få) hvor der var 5 eller 6 mann innlosjert. Men efter hvert som de gamle rorboder ble gamle og falleferdige, eller eieren ellers ville gjøre en forandring og flytte sin rorbod nærmere sjöen og sette kai foran, med vinsj på, var det lettere å ta av båten enn transporten var til de gamle rorboder som var bygd høyt opp på land. Denne forandring til det lettere og bekvemmere begyntes allerede i 1880-årene og fortsattes fremdeles.

Ildstedet i de gamle rorboder var i den eldgamle tid muret av sten; men så begynte man å bruke komfyrplater av malm med murete sider av teglsten, men senere hele stöpte komfyrer av malm, hvor hver side sattes sammen til en hel ovn.

Det eldgamle ildsted kaltes «flua». Den alminnelig brukte kokemat var syresuppe og sild og flatbröd, eller suppe og hjell-esing (hjellhengt fisk), eller saltet stampfisk, og poteter – men potetene måtte der nu spares på – dels fersk fisk og mölje tillaget av flatbröd lagt i suppen, eller hjemmetörket byggmel. Gröt ble sjelden kokt, kan hende 3 ganger i löpet av vinteren, thi gröten var en mjöltjuv, sa de.

Som matkopper å öse maten i bruktes treskåler med skaft, kanne- og halvkanne-skåler av leirtöy; tallerken av tre eller grovt leirtöy. Med rensligheten, så vel inne som utenfor rorboden, var det ikke så nöye, for de gamle syntes ikke det passet for en fisker å være fin og nöye på småting under fiske. Manns-skarnet var lagt i dynger i bakken og ved bergknauser, ja endog i temmelig nærhet av drikke- og kokevannet.

Men tross all denne urenslighet, både inne i og utenom rorboden, viste der seg sjelden sykdom blant fiskerne.

Især under vinterfisket var de meget tarvelig i sitt matstell og i alt hva der gikk til utgift, for å ha mest mulig nettoutbytte av sin vinterfangst.

Lofotfisket var det sikreste og mest alminnelig sökte fiske av nordlend-ingene og helt syd om Stadsbygd. Slo Lofotfisket feil – dog sjelden av mangel på fisk, men av værforhindring – kunne det bli skralt å leve i manges

hjem. Straks gutten ble konfirmert, og mange för, var det visse å begynne med lofotfisket, og holde ved hele sitt liv igjennom inntil – for noens vedkommen – i 70-års alderen; men alminnelig var til seksti eller noen år over de seksti. For en frisk mannsperson å være hjemme om vinteren ble betraktet som en skam, en latmann, når unntas særegne forhold. En gammel, utslitt fisker har da alminnelig drevet mellom 40 og 50 lofotfiskereiser. Kvinnfolkene var ofte i mangel av mannfolkhjelp om vinteren når det gjaldt visse arbeidsstykker som kvinnene var ukyndige i, og som for dem var vanskelig å utföre, men måtte nu allikevel hjelpe seg på beste måte til mennene kom hjem fra Lofoten.

Skreifisket ble kun drevet ved Lofotkysten og yttersiden. Det var ikke som nu for tiden, ved innlandskysten, langs Helgeland og sönnnerfor Helgeland.

Linefiske

Om morgnene, når det var sjöväer, var de tidlig på benene – som fiskerne også i våre dager – helst når de skulle ut med «marraline», thi fisken bet best ved daggry. Til agn bruktes saltet sild hjemmefra, eller rognngyta, eller «bölting», det er skärne remmer av fiskebuken, eller akkar = blekksprut, alt efter som det var å erholdes. Fisken bet likeså godt da, som den gjorde i den senere tid når der bruktes fersk sild til agn.

Det var også da bestemt ordinert utrorstid om morgenen for trekking av nattline, men skiftedes efter årstiden den 1. og 15. dato i hver måned, fra kl. 7.30 til kl. 5 den 14. april.

Den skiftedes med en halv time hver gang, efter den lysere tids innskriden. Den 14. april ble oppsynet hevet, så derefter kunne de få ro ut når de ville. De mest årvåkne rodde og trakk sin line litt over midnatt; men de fisket mindre enn de som lot sin line stå i sjöen til 4–5-tiden, thi fisken bet best i den tid på morgenparten. Men det var et fåtall av fiskerbåter som drev fiske efter sommermål (14. april). Massen, eller den störste del av folket, var enten reist hjem eller på Finnmarken. Det fiske som ble drevet efter sommermål, ble kalt for gytefiske, det betyr at fisken var utgytt og den störste fisketyngde reist.

Om morgnene i utrorstiden lå linebåtene side om side, båt ved båt i utrorssundene. Der var òg bestemte utrorsmerker på landsidene: til dem, men ikke lenger, thi ellers ble båten mulktet av politiet. En halv time var alminnelig ventetid, thi de gikk til båts alminnelig en halv time för signaltiden.

Når signalet var heist, rodde politibåten på land, og fiskerbåtene fortsatte til fiskeplassene hvor de hadde sine liner. På line-åttringsbåt rodde 5 mann, på mindre båter 3 eller 4 mann. På den eldre båttype bruktes keiper og hamlebånd som årene ble lagt i. Men senere ble hele båttypen forandret og vater-bord satt på ripen, og tollar satt på, som årene lagdes i. Dette syntes man var snarere å få i stand under roingen i feilslagene tilfelle, thi de syntes det var om å gjøre å komme i lag til trekkingen og ivareta hver sin linepart. Ellers kunne de risikere at fisken som var på vedkommendes line, ble tatt av andre. Derfor rodde de av alle krefter for

å nå frem. Uheldige kunne de være, som kom senest. Noen fiskere var vel også tilbøyelig til å rane fisk fra andres liner når anledning dertil gaves.

Når linene var så sammenviklet at de ikke godt kunne greies på sjöen, drog de felles lineparter, og tellet og delte fisken på hver båt efter linen. Den som satt på skottet og andövet, holdt rede på fisketallet; linen måtte ordnes når fiskerne kom på land. Hver fisk i oddetallet tilfalt den båt som drog linen. Når de har trukket linene, settes agnete liner igjen i sjöen til neste dags trekking.

Når de kom på land, var det å få seg en kaffetår og litt mat til. Så bar det til båts for å slöye fisken, og siden enten å bære og henge på hjell, eller å selge og kaste opp på et fiskekjöperfartöy. Og når de var ferdige med dette, så bar det til å egne line igjen utover kvelden til neste dag, om det ble sjövær. Först når de var ferdige med line-egningen, var de fri det dagsstrev. I den travleste fisketid kunne òg undertiden li langt utpå natt. I den tid da fiskerne hadde agnet på boden, var det lett å komme seg til egnings. Men i 70–80-årene, når små agndampere begynte å före fersk sild fra fjordene til fiskeværerne, og fiskerne ikke hadde eller ville ha annet enn fersk agn av sild, eller lodde fra Finnmarks-fjordene eller Vefsn-lodde, da var det undertiden en svær kamp for å få agn når damperne kom på havnen. Da stod der folk og ventet på hver höyde og holdt utkikk. Var det mørkt, lyttet man nöye efter skipsets signalpipe.

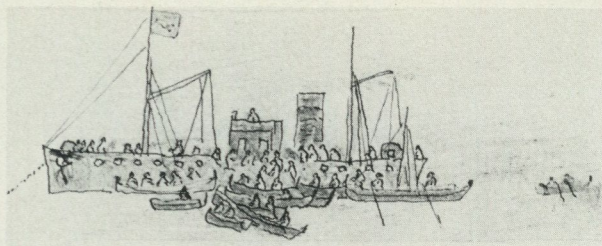
I gamle dager spurtes ikke, som nu, efter endt fiske om hvor mange tusen fisk pr. båt, men om hvor mange

5. Åttringar rör ut
på Lofot-havet. Fot.
Wilse 1928.

6. Fisken slöyes.
Svolvær, Lofoten.
Fot. Wilse 1936.

7. Fiskerne kjøper
agn av en agnsild-
damper.

tønner lever (etter gammelt sagn: hvor mange kleppeskaft har de slitt ut på den og den båt?). Fisken teltes på storhundreder – 120; et enkelt hundre kaltes for et «spigarhundre».

Mangen gang var det en trist og hård törn for fiskerne når avlandsvinden – nordenvinden – og snekave rök orkanaktig opp. Da måtte de små båter med små seil krysse på vinden, med liten avanse. Og det hendte at de måtte holde unna vinden og kom til andre rorvær, eller helt innover Vestfjorden. Mange ulykker hendte undertiden også. Et sagn fra Bogan i Vest-Lofoten forteller: En femmanns båt (med line) rodde en dag på sjøen, da det kom et troll opp gjennom sjøen og stakk hodet opp gjennom vannflaten. Det vistes som et bart menneskehode. Da tok hövedsmannen luen av sitt hode og kastet til trollet. Og trollet forsvant. Det andre år rodde den samme mann også

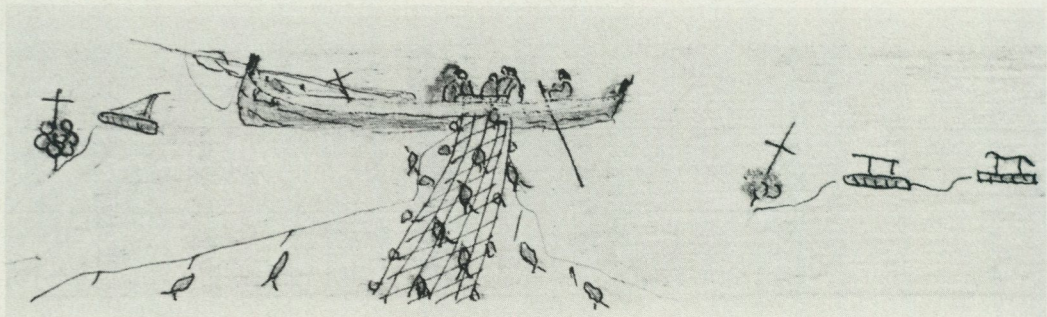
i Bogan. En dag var de langt ute på havet og skulle i lag med andre båter sette line. Da kom det samme troll opp og sa: «Det durer i vest, og det braker i nord. Ro på land du som ga meg huvo ifjor». Ja, de rodde og kom i land; men fort så rök det opp til en orkanaktig storm av nord, og mange fant sin grav i det våte den dag.

Ja fiskerne i gamle dager var meget overtroiske. De trodde meget på draugen. Ofte hørte de rop av draugen når han ventet uvær. Sjelden var det ikke at de banket sine sjövanter på en sten – eller som de mente var en sten – om kvelden i mørke, og at den bakefter rullet i havet. Ja da var det selve draugen som de hadde banket og rengjort sine sjövanter på. Og mange sagn er også om draugens nærgåenhet, både ute på fiske og hjemme; men i den senere tid forsvant draugen, og ingen har sett og hørt den.

Garnfiske

De store fembörings garnbåter var tungvinte å komme frem på med bare årer, og de ga seg nu god tid om morgenen. De fryktet ikke den ene for den andre, som linefolket, og de rodde først efter at flagget eller utrors-

8. En garnbåt
trekker garn, med
en line innviklet i
garnet.

signalet var heist. Linefolket sa ofte at garnfolket suget vesken godt av kaffegruggen för de rodde på sjöen. Det skulle hjelpe når linen var innviklet i deres garn.

På en fembörings garnbåt rodde 6 mann. De brukte i det minste 6 garn pr. mann, 36 garn i lenken, men de brukte også flere garn undertiden. I heldigste tilfelle kunne de få 500 til 1.000, ja opp til 2.000 fisk på lenken – ja endog mere – så man kunne fiske en god lott på ganske kort tid når fisket slo til. Men garnfolket fikk alminnelig færre sjövärsdager enn linefolket. I storm vant de ikke å trekke sine garn så lenge som linefolket trakk sine liner. Men senere begynte de å sette en trille på en jern-tapp foran på garnkorten, som ble kalt andöver, som holdt garnene lengere i korten, og kunne således trekke garn lenger i storm. Dette begynte linefolket også å gjøre på sine linekorter, hvilket var til lettelse og gagn for dem som satt og andövet.

I den eldre tid bruktes trekavl av seljeved til flöytning på garnene, men når den ble sjötrukken, måtte den ombyttes med nye, törre, og lagdes i små hauger på bergknauser til törnings. Men så ble det gjort forsök med tre-pel-flasker av skipper og fisker Hofstad, Hellesvik i Alstahaug, Helgeland. Flaskene ble godt tilkorket, men de viste seg ikke fullt tjenlige. Hofstad sendte så en modell av glasskavl til glassverket for å få den stöpt. Kavlene ble senere tilblåst på glassverkene i mengder, men de befantes allikevel ikke hensiktsmessige, av den grunn at det nökne glass var utsatt for snart å slås sönder. Dette ble siden forandret, – de fikk en

masket hue på, og fremdeles brukes de i alle störrelser.

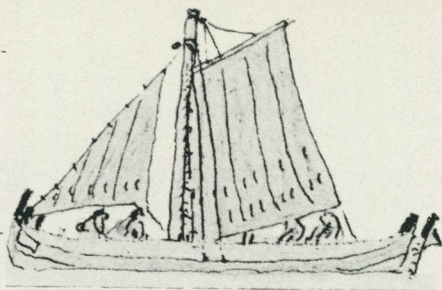
I 1890-årene og utover begynte de å bruke smågarn – små torskegarn – med små kavler på. Disse smågarn ble först brukt av noen småbåtsfiskere som fisket i Lofoten tett ved land. De hadde garnene dels flytt med neverruller istedenfor kavler, og de fisket godt grunnet billig utrustning. Så begynte flere og flere å bruke den slags kavlede garn, og de fisket godt der hvor man ikke kunne få fisk på annen redskap. Nu kunne man bruke åttringen til garnbåt med 4 mann, og nu kunne man òg söke på innerste egg efter fisken. Åttringen ble nu omrigget med sneseil, flere og flere år efter år.

De förste som begynte med smågarn, fisket godt. Men især i 1905 og 1906 skulle massen av folket utruste seg med smågarn på Lofoten, så der ble slik efterspörsel efter tråd at fabrikkene ikke kunne skaffe efter ordre. Som fölge derav ble tråden både av dårligere kvalitet og dyrere, som alt tauverk ble dyrere.

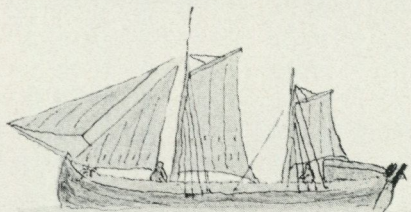
Seilföring

I den gamle tid bruktes råseil på alle Nordlandsbåter, ja også på staværingsbåter. Men i 1906–07, også litt för, begynte litt efter litt sneseil å ombytte råseil på åttringsbåter, som noen år i forveien (fra 80-årene) var gjort med femböringen; og det var i femböringens siste dager de satte to master i båten med mesanseil, og på formasten sneseil og storseil. Men de kunne ikke så godt brukes under garntrekkingen i Lofoten som under finnmarksfisket og andre seilturer. De seilte bedre med sneseil enn råseil.

9. Femböring som
er omrigget fra rå-
seil. Den har to
master i båten med
mesanseil, og på for-
masten sneseil og
storseil.

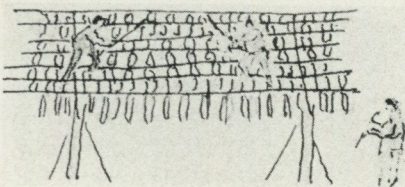

10. Åttring omrigget
med sneseil.

På den råseilende femböring måtte en eller to mann sitte ved årene og andöve efter garnene. Men når det ble sneseil på femböringen, satte de mesanseilet til, og det andövete båten frem efter garnene. I öyemed for finnmarkfisket satte de brede, vann-tette finkenett utenpå vaterbordene – fra stavn til stavn – som ble kalt for Vardöriper. De gjorde båten mer lastedrektig og vernet mer for sjöskvett når båten var lastet med fisk eller annet. Det begynte først å bygges i Vardö for loddefisket i Finnmarken, og ble gjort på alle de i fisket deltagende småbåter også, og til efterligning også på Helgeland.

Sneseil anvendtes nu i alminnelighet også på mindre båter til hjemmebruk efter 1900.

11. Fisken på
hjellen telles.

Vi forlater nu seilomriggingen og dens utvikling foreløpig, og vender tilbake til fiskernes drift for övrig. Enhver kan vel forestille seg fiskerflåten seile ut om morgenen i 1860-70-årene til sine fiskefelter i Lofoten og andre rorvær, utelukkende bestående av råseilbåter – og senere delvis av sneseilbåter – og nu i det 20. århundre, hvor en helt annen båttype er innført, med sneseil, og hvor motorkraft er innsatt, der driver båten frem mot vinden, og kan således overflödiggjøre både seil og årer.

Lofotfisket är slutt

Når sommermål kom, ansås vinterfisket slutt, især for Öst-Lofoten, og da var leiekarene fri. Da hadde de tjent inn for sine 18–20–25 dalers hyre, samme som 72–80–100 kroner og alt fritt. Dog senere i tiden betaltes storhyre med 30 daler = 120 kroner og alt fritt. Men i Vest-Lofoten fisket de lenge utover våren, kunne hende hele april, og enda lengere i Röst. Leiekarshyreene var vel også større, eftersom det ble lengere tid, og dels kunne leiekarene holde seg selv med törmat-kost, som det ble tatt hensyn til.

Når de nu var ferdige med fisket, og gjorde seg da ferdig på hjemreise (hjemskåra) eller på Finnmark-tur, måtte de nu telle fisken på hjellene sine. Da stod en mann med et tre-stykke, helst avbrukket tönne-bånd, og skar med en kniv for hvert tju, eller 20-tall, som de varslet om, de som stod på hjellen og tellet med en stav i hånden. Det som ble skåret i, kaltes skårakjevlet.

Der teltes alltid på storhundreder (120) for frakten sin del; men fisken

Johan Slåtterøy:
På skreifiske og
markedsferd i Nord-
Norge 1870–1900

12. Fisken henges
på hjell. Reine, Lo-
foten. Fot. Wilse
1924.

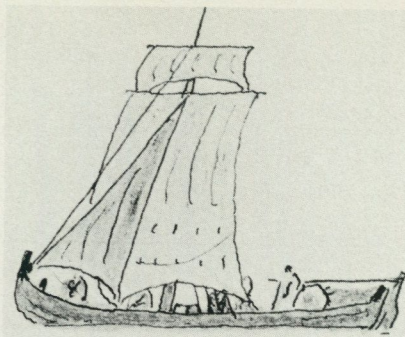
solgtes efter vekt i Bergen, med fra-
drag i dörslag (6 mark på vågen).

Når fisken var tellet på hjellene,
förte de sine rogn- og levertønner om

bord på sine fraktejekter for å föres
hem. Leveren måtte de hente igjen
fra jekten og brede (smelte) til tran
og igjen helle på tønner og frakte på

13. Rogn legges i
tønner. Lofoten.
Fot. Wilse 1936.

14. Staværingsbåten
på Lofot-tur.

samme jekt til Bergen sammen med rognen, i vårstevnen. Men allerede i 1800-årene solgtes både fisken til dels, og all rognen og leveren i Lofoten på litervis til oppkjøpere, og oftest til mellommenn som kjøpte for damperiene, som dampet leveren til medisntran og sendte rognen til Bergen. Det ble således efterhånden slutt med Bergenshandelen for fiskerne selv.

Nu var brukelig at alle skårer måtte plukkes før de reiste hjem av Lofoten. Det var ungguttene som kaltes så i det første år de var i Lofoten. De måtte gjøre hans, det er: holdt brennevingilde, kokte toddi eller punsj, spilte fiolin. Helgelenderne plukket sine skårer i slutningen av fisket. Men staværingene brukte å gjøre det efter ankomsten til Lofoten, før de begynte fisket. Når ungguttene hadde gjort sin hans, kunne ingen kalle dem skårer lenger. De andre på båten og i bulaget skoet hansen, det er: deltok i utgiftene.

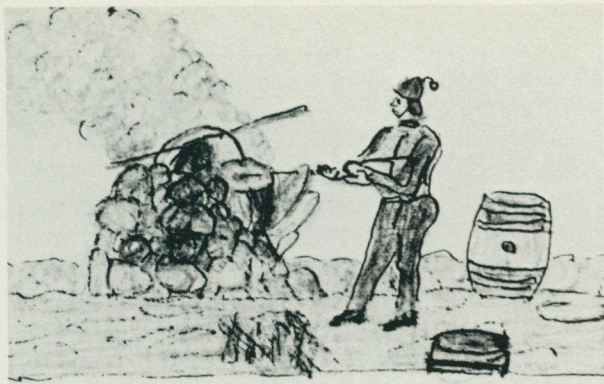
Hjem fra Lofoten

Inntraff ikke påskehelgen altfor tidlig på vinteren, sluttet nu alminnelig de som skulle reise på Finnmarken, især hvis det viste seg skralt med fisket og der inntraff sydvestlig vind;

og den gode bör benyttet også nordlendingene seg av, de som hørte hjemme nordenfor Lofoten. Og som oftest inntraff i og omkring påsketider sydvestlig vind, som ofte kunne blåse vel meget, og som kaltes for nordlendings-rien.

Undertiden inntraff denne nordlendings-ri – de sydlige vinder – i samme tid som sydfarerne (helgelendingene og de fra forskjellige steder sønnenfor Lofoten) skulle seile hjem. Men da var de utilfredse og ventet med stor lengsel på nordenvinden. De kalte en sådan ventetid for en ratatid. Der var ikke skikk på noe, sa de ofte. Men når vinden kom av fjella – det er nordenvind eller nordvest – og den var alminnelig i styrke, ikke for sterk, da var de ikke sene om å gripe efter kistekjørelene og dra til båten og pakke sammen alt sitt tøy, og tok gjerne til å seile på Vestfjorden når natten ble i vendingen, sa de. Og ble vinden fremdeles føyelig, seilte de så vel natten som dagen inntil de kom hjem, hvor de i hvert enkelt hjem ble mottatt med glede. Og i hjemmene hadde vel husmoren ventet også med lengsel, og for lenge siden stelt til god mat som nu sattes på bordet til dem. Og i de nærmeste dager efter hjemkomsten ble de av naboer og kjendinger budt velkommen fra Lofoten og ofte spurt om hvor godt fiske de hadde gjort og om hvor mange tønner lever de hadde fisket.

Inntraff det nu en god bris av nordenvind i noen døgn, var befrakterjektene heller ikke sene om å komme hjem. Og efter noen dagers forløp ble det nu den såkalte oppskiping, det er: de hentet sine levertønner i land for å brede til tran, som atter

15. Leveren smeltes til tran.

skulle sendes med samme jekt til Bergen i vårstevnen.

Den såkalte lysbreding (transmelting) måtte utføres på törværsdager. De hadde sine stengruver oppmuret nede ved sjøhusene ved strandbreden, som de hadde sine tønne- og halvtønnegryter hegnt over ilden i, litt over halvfylt av lever som skulle bredes til tran. Tranen ble i 3 sortiment – blanktranen ble den første av leveren i tønnene; den brunblakke ble fløyfet (skummet) av gryten når leveren var i oppkok, og den brune tran kom når leveren ble brent til stenbrent grugge, som ble godt avpresset. Tranen ble helt på nye eike-

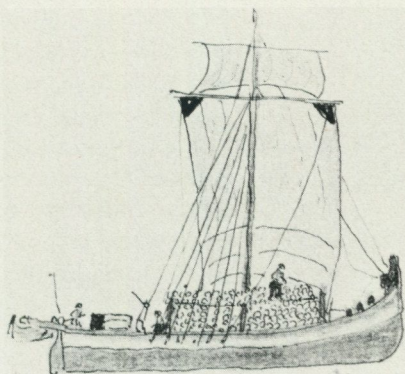
tønner og sendt til Bergen, til hver sine kjøpmenn.

Der var på noen steder mange sådanne ildsteder, især når det var flere båtlag som skulle brede tran, og hele båtmannskapet måtte være behjelpelig. De som ikke var hjemme, måtte leie for seg, eftersom de alle hadde sin andel deri.

Straks de nu var ferdig med tranbredingen om våren, seilte befrakterjektene til Bergen til vårstevnen, lastet med tran og rogn og hva annet de hadde å sende til Bergen. Ethvert båtlag hadde sin föringsmann med, eller én föringsmann hadde flere båtlag. De ivaretar deres varer i utsalg og innkjöp. Hvert båtlag hadde sin kjøpmann, eller én kjøpmann hadde flere båtlag. Enhver fikk de varer han skrev efter, og föringsmannen tok dem i forvaring om bord og hjem mot en viss godtgjorelse (föringsparter).

Når jektene nu kom av Bergen, med varer og penger og medfulgt regning for hver parthaver, så bar det til å seile til Lofoten og ta hjellfisker der for å seile til Bergen med (höststevnen). Reisen til Lofoten kaltes for fiskehenting, eller fiskeferden. Jektens eier måtte selv betale sitt mannskap hyre og leie folk i Lofoten til å ta ned fisk av hjellene i lag med sitt mannskap, når det trengtes. Hvert båtlag betalte frakt til jektens eier.

Men allerede i 1880-årene var det slutt med leverbredingen. Som för nevnt begynte nu fiskerne å selge i Lofoten straks de kom av sjöen og fikk fisken slöyet, både leveren og rognen. Og med befrakterjektens antall svant det nu efterhånden inn.

16. Befrakterjakt på veg til höststevnen i Bergen.

De som var igjen, kunne ikke gjøre mere enn én stevne til Bergen om året, nemlig höststevnen, med rundfisker fra Lofoten, da nu både trannen, røgnen og fisken av hjellene ble sendt med dampskip, eller med forskjellige farkoster som ble slept av dampskip.

Juksafiske på Finnmarks-kysten

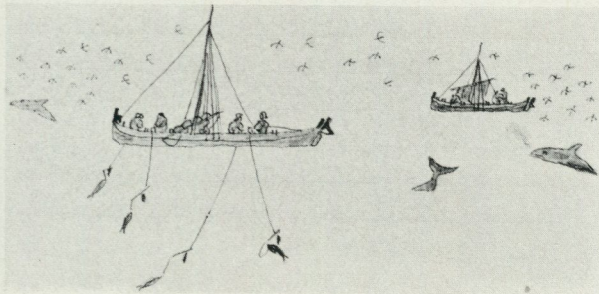
De som reiste fra Lofoten til Finnmarken, hadde i gamle dager hårde turer i åpen båt, især før de begynte å bruke hus over bakskotten. De tjeldet med seilet i fremskotten om natten. Storm, frost og snekave inntraff ofte. Jo lenger mot nord, jo strengere vinter, om det enn kunne være vårlig i Lofoten og sydover til Helgeland. Og de måtte opp i land ved strandbredden og koke sin mat og kaffe. De gamle fortalte at det hendte de måtte flytte ildsted 3 ganger for springfloden før de fikk kokt; men senere når de begynte å bruke hus på båten, ble det nu bedre i så henseende. Alminnelig var det de store femböringer de seilte den lange og hårde vei på; men det hendte også de seilte på åttringer. Men i den senere tid, i 1880-årene, reiste Finnmark-fiskerne alminnelig med dampskipene fra Lofoten, og fikk da enten leid fiskerbåter oppe i Finnmarken,

eller hadde sine egne båter der fra før, eller tok sine åttringsbåter med på dampskipene, som oftest ble overfylt av fiskere; og med båtreisen til Finnmarken ble det således slutt.

De gamle Finnmark-fiskere hadde ved hjemkomsten mange hårde tårn å fortelle om. Der kunne inntreffe et godt loddefiske, men samtidig kunne også inntreffe et hårdt værforhold, som oftest storm, frost og snekave. Men det gjaldt nu ikke å kure for været, men fange i land så meget fisk som mulig for å få en god lott hjem. Det gjaldt nu om å være sterk til å våke mens juksafisket stod på. De gamle fortalte at de våket hele uken til de sovnet inn under arbeidet med fiskeslöyingen i båten; men da hadde de fisket for sine 50 daler pr. mann den uken. Noen fisket full last i båten, reiste i land og kastet fisken i sneskavlen og rodde på fiskefeltet igjen, og således holdt de nu på mens kreftene rakk til. Men sterk kaffe måtte de ha innimellom når de var på land med fisken; men de gav seg ikke tid til å sove. Kaffen kviknet dem opp, sa de. Men kom nu sterk kuling og landligge, fikk de nu både prikuvere sin fisk som de hadde i sneskavlen liggendes, og fikk sove ut, alt efter landliggens varighet. Men stod godværet lenge på, og der foregikk godt fiske, ytret vel sövnen seg ved den minste pause.

Ute på fiskehavet lå båten og reiet (gynget) for ström og vind, mens alle mann i båten stod og jaget med sine håndsnører, som kaltes juksafiske, og drog i heldigste tilfelle fisk mens de vant. Ble det nu mislig med fisket på den plass de var, heiste de seilet og seilte på en annen plass mens hval-

17. Juksafiske på
Finnmarkshavet.
Hval følger loddestimene.

fisken bleste rök opp av vannet rett som det var.

Siden de begynte å bruke hus over båtens baskott, var det mere bekvemt. Nu kunne de koke sin kaffe ute på havet og ta seg en sövnur når fisken ikke bet og været var rolig. Men gjerne måtte én mann smått prøve med sitt dypsagn, thi fisken var lunefull. Og bet den, måtte de andre purres ut av huset. Det gjaldt om ikke å forsove seg og forsömme noe.

Men allerede i årene omkring 1895 kunne man se femböringens båttype, også i omrigget stand, fullstendig forsvunnet av fiskerhavet. I dens sted kom seilsköyter med 2, 3 og 4 doryer, med linefiske for öye. Disse seilsköyter ble fra 1900-årene mer og mer alminnelig forsynt med motorkraft, som andre fiskere klaget over i den første tid. De mente at motorlarmen skremte fisken, iallfall for Lofotens vedkommende. Men selv de ivrigste motstandere fikk seg motorer i sine båter for å konkurrere med de andre ute på fiskehavet, uansett om for tjenesten sluktes av utstyrets utgifter.

I den eldre tid ble juksafisket drevet hovedsakelig fra april til midten av mai og til dels utgangen av mai. Det var lite utstyr, og et meget lönn-somt fiske. Line var lite brukt, og slett ikke så langt utpå havet. De som lå bare vårfisket, kom hjem til våronna, mens de som drev sommerfiske, kunne komme hjem til olsok. De byttet med russen, i fisk og varer, så som russerugmel i 9 og 10 punds mattesekker, dessuten havregryn og tøy, av trefang russerboller, osv.

Helgelenderne og de folk som var sønnenfor Lofoten, sökte mest til de östlige Finnmarks-vær, især Vardö,

mens de nordenfor Lofoten mest sökte til de vær som var vestenfor Mehamn. Noen år, når fisket ble slutt for Öst-Finnmarken, reiste noen over til russe-kysten og fortsatte loddefisket. Men i 1880-årene, dels för, har juksafisket vært skralt, og ble det nu år for år. Den masse hval og lodde som för sökte under Finnmarks-kysten, kom ikke, og således fulgte ingen fisk. Mange år måtte fiskerne reise hjem med liten eller ingen lott. Folket klaget og påstod at årsaken lå deri at hvalen ble utryddet av hvalfanger-skipene.

Markedsliv

De som sökte Finnmark-fisket, var gjerne sådanne folk som intet eller lite hadde å vareta hjemme, f. eks. gårdbrukernes drenger og hjemme-værende sønner og löskarer, men også andre som så seg utkomme.

Unge gutter ville gjerne komme seg så betids hjem at de kunne komme på Bjørnsmarkedet for å ha litt moro, og ikke var det så vont der å få seg en martnanskjæreste.

Sleipnes- og Stokmarknes-martnan var de første som begyntes med 8 dagers mellomtid, – når de var ferdig med det ene, så kunne de reise på det annet.

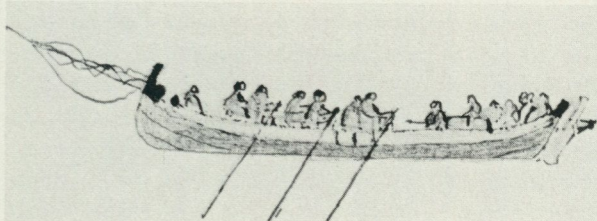
En mengde handelsfarkoster, især rå-jakter, helst fra Trondhjem, begav seg betids på markedstur for å komme i tide til stevnet for å omsette sine varer. Disse kaltes av nordlendingene for bysborgere. De hadde ord for å ha held med seg til å få sydlige vinder – som ofte inntraff – når de skulle nordover til markeds plassene.

Åtte dager efter Stokmarknesmarkedet begyntes Bjørnsmarkedet.

Mange byborgere kom ikke lenger nordover enn til Bjørn. Bjørnsmarkedet var hvert år i begynnelsen av juli. I uken før markedet – torsdag, fredag eller lørdag – reiste de som tenkte å kjøpe nye båter hos ranværingene på Bjørn, thi de var allerede kommet dit med sine båtlagre, og kjøperne måtte passe på før de beste båter ble utvalgt og utsolgt. Båtprisene var meget lavere i fortiden enn nu, f. eks.: en kjeks (føringsbåt) kostet 16–18–20 kroner, eller alminneligst 5 daler, og de større båter stod i forhold derefter. Har nu ranværingene gjort et godt vinterfiske i Øst-Lofoten, ja så kunne man treffe på høyere båtpriser. Men var det derimot smått, manglet de pengar og så seg nødt til å selge sine båter billig. Det gjorde båtkjøperne beregning på. – Men senere i tiden, når Rana fikk den store bergverksdrift, og dens befolkning fikk anledning til å tjene penger, bygdes båtene i fåtall, og prisene ble strammet opp.

Søndagen før markedsdagen kaltes for martnanssøndag. Da var det at folket mest reiste, helst utpå eftermiddagen og kvelden. Ungdomen skyndte bare på for å komme seg på markedsplatsen. Da var det mange befolkede båter å se. Ofte inntraff norlig vind og strøm mot sør. Da fikk de tung anror (roing i motvind), de som bodde langt søndenfor Bjørn.

18. Båt på veg til
markedsplatsen på
Bjørn.

Med det føltes allikevel ikke så tungt til Bjørn som på hjemmeveien fra Bjørn, nei da var de trette og ville ingen anror ha.

Når de kom til markedsplatsen, var der allerede forsamlet en myldrende menneskemasse, og en sammensurret lyd av forskjellig musikk. Og karusellen svingte seg rundt, fullsatt av piker og gutter i alle vogner og trehester, i 5 minutter hver gang, 10 öre pr. mann. I vognene under karusellens vide overdekk satt gjerne gutter og piker par om par. Guttene betalte for pikene, som ofte ba om å bli bekostet deri. Når 5 minutter var omme, ville Bård Andersen fra Trondhjem – eller som han kaltes ved ökenavn: Bård Hund – som en tid var innehaver av karusellen på Bjørnsmarked, gjerne ha stoppet og med sin krökne hånd motta penger av den nye besetning. Undertiden kunne en eller annen unggutt henge seg fast på karusellen under farten. Men da lyste Bård Andersens öyne som krytall, og han forsökte av all makt å få ham vekk.

I den trange gate strömmet en myldrende menneskemasse frem og tilbake. Forskjellige handlende og gjöglere satt i gaten hvor folket i sær stoppet opp. Var det tört vær, ble det hvirvel av stöv; var det regn, ble det på forskjellige steder i gaten å vade i dynd og få tilsölte klær.

Fra tirsdag fikk alle butikker handle, som inntil da måtte holdes lukket grunnet politiets bestemmelse. Kl. 8 om tirsdagmorgen gikk vakt-skuddet – salutten – til signal på at nu kom brennevinsbodene opp, og handel satt i gang. Ja da ble kallene glade, og likeså guttene. Da stakk

kallene kaggene under armen og ruslet av sted for å få dem fylt, og dessuten kjøpe seg en halvpel eller pel for å smake på sorten. Ofte ble det nu så at før de kom derfra, ble de både pratsomme og muntre og ustø i sin gang. Guttene tok gjerne pikene med seg og gikk på salen over boden, Frøseth- eller Selsbaksalen, og plasserte seg ved bordene for å nyde öl og vin, eller hva de ville ha, likesom den ene kjenningen spanderte på den annen. Der var en surrende snakke-lyd der inne. Dessuten var der mange öl- og vinutsalg, og flere danseboder hvor piker og gutter fikk ta seg en svingom.

Nede i fjæra stod ranværingene og falböd sine nye båter og annet trefang av forskjellig slags, og gjerne kjøpte de saltet fisk. Sei var de glad i, og likte den godt om den var sur.

Den meste del av nybåtene var allerede utsolgt i uken før markedet, men enda kunne en del være tilbake, og dels kunne en del bli usolgt, som ranværingene måtte føre med seg hjem igjen, – det var nu avhengig av pengetidene iblandt folk.

Allerede onsdag ettermiddag eller kveld begynte mange å reise hjem. Men mange var ennå tilbake og mente å gjøre en billig handel mot slutten. Thi det lydde gjerne så: når dölene pakker i hop, selger de for godt kjøp. Folk sparte i alminnelighet

penger sammen til markeds for der å gjøre sin største handel og få det billigst der. Thi i bygdene omkring satt få handelsmenn som konkurrerte med hverandre, men på markedet var konkurranse nok. Man tok da gjerne efter utkomme, største kvantum av hvert til husbehov, såsom kaffe, sukker, tobakk, mel, tøyer osv. Melet var pakket i nye tønner, ikke som nu i sekker.

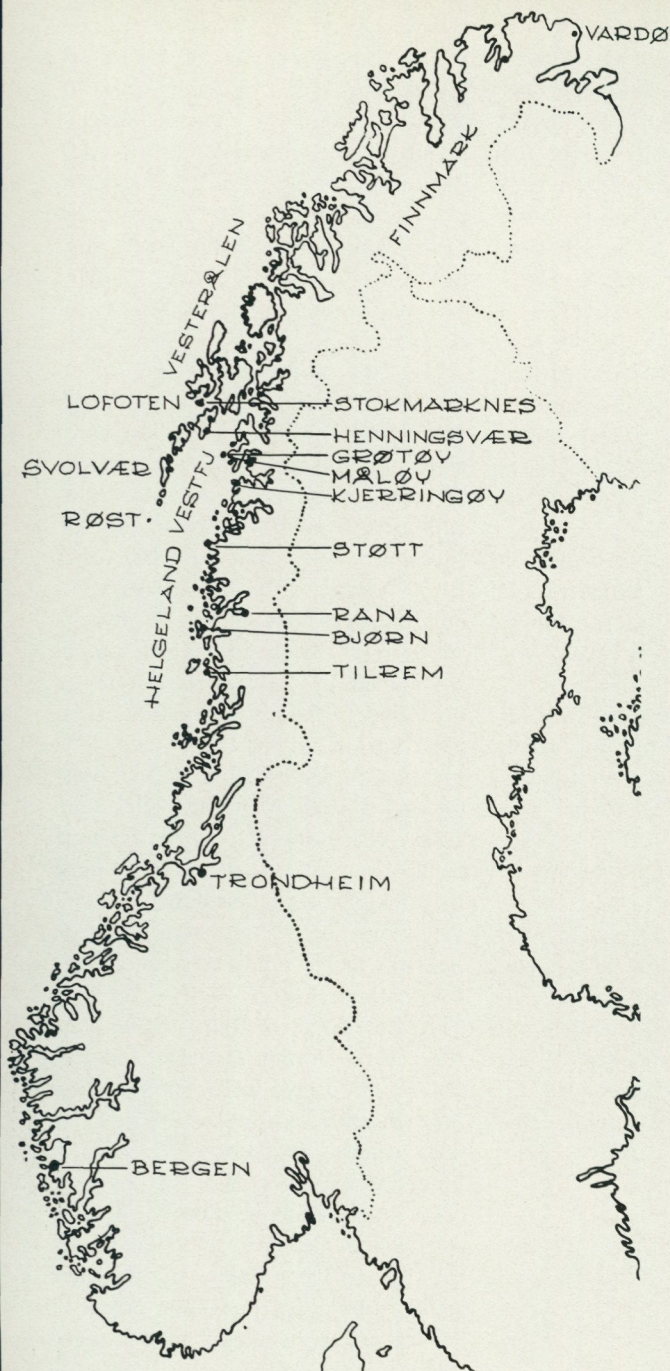
Når martnans-folket kom hjem, gledet de hjemmeverende seg, både voksne og barn, på å få martnans-godt, som pikene tigget guttene om på selve markedsplassen. Martnans-godt bestod gjerne i det som smakte søtt og godt i munnen: feit, tørr kveite (som var 6 skilling marken), eller peppermynte, eller söt bakerivare, og en dram god skjenk osv.

De følte seg nu gjerne trette og øre i hodet en tid efter hjemkomsten, især ungdomen, som ikke hadde god råd til å forspille den glade markeds-tid ved å sove. Der var heller ikke noen god sovero å få under tjeldene på grunn av den store ferdsel og lyd av forskjellig slags. Tjeldene var kvelvete båter og seiltelt, som var side om side langs hele stranden nedenfor markedsplassen.

Åtte dager efter Bjørnsmarked var marked på Tilrem. Der var også nye båter å få kjøpt, men båttypen var ikke likedan som i Rana. De båter som bygdes i Bindalen, var gode sjö-båter. Der bygdes også små og lett-vinte toromskjekser, som var lette å ro og gode å seile, men hadde det ord på seg i den første tid at under ulykkestilfelle var de intet å berge seg på, og på dem gikk mange menneskeliv tapt.

19. Husvær på
markedsplassen: en
hvelvet båt og et
seilt-telt.

Til Tilremsmarkedet ble den meste ederdu solgt, men også en del på Bjørnsmarkedet. Men efter Tilremsprisene fikk man rette seg senere, hos handelsmennene som kjøpte ederdu.

Kommentar

Fortelleren, Johan Beck Slåtterøy, ble født i 1853 på husmannsplassen Skarvøy, ca. 3 km. nordvest for Alstahaug prestegård på Helgeland. I året 1900 overtok han husmannsplassen Slåtterøy under gården Sørøy i Alstahaug. Her bygde han selv hus, av ilanddrevne materialer fra en russisk lastebåt som forliste på Helgeland-kysten på reise fra Arkan-gelsk til Hull med trelast.

Familien hadde 8 barn (den eldste sønn druknet i 1904 på kirkeferd til Herøy kirke). Etter hvert som sønnene vokste til, ble de med faren på lofotfiske. Selv hadde han vært lofotfisker all sin dag.

Johan Slåtterøy har for sin tid vært uvanlig skrivefor og har bl. a. ført dag-bok. Den beretning som gjengis her i utdrag, er skrevet på hans eldre dager, visstnok i årene henimot 1914. Manus-kriptet, som tilhører Norsk Folkemu-seum, er illustrert med forfatterens egne tegninger. Den normalisering av tegn-setting og rettskrivning som er gjennom-ført i beretningen, har bl. a. ført til at forfatterens karakteristiske (men aldri konsekvent gjennomførte) apokopering – og enkelte andre nordlandske eien-dommeligheter – må savnes. Men ellers er språkføringen hans egen. – Noen mindre redaksjonelle forandringer er ikke markert i teksten.

Reidar Kjellberg